

ВІДОБРАЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ГЕНДЕРНОЇ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ У РАДЯНСЬКІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ПРЕСІ ПЕРІОДУ НЕПу (1921-1929 рр.)

Вивчення і критичне осмислення досягнень попереднього розвитку історії науки є обов'язковим компонентом будь-якої науки, а в галузі педагогіки вивчення різних етапів її історії має принципове значення для усвідомлення сутності і характеру її становлення, для успішного і ефективного просування вперед. Важливим і суттєвим елементом історії педагогіки є педагогічна журналістика. Педагогічна преса дає об'єктивне уявлення про стан педагогічної науки, народної освіти і про основні проблеми, які хвилювали педагогічну громадськість у той чи інший період історії.

Вітчизняні науковці (І. Зайченко, С. Лаба, Б. Ступарик, О. Сухомлинська та інші) розглядають педагогічну пресу як одне з головних першоджерел, з яких історія педагогіки черпає фактичні дані [14]. Показово, що у посібнику «Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.)» під редакцією М.Д. Ярмаченка та Н.П. Калениченко є параграфи, присвячені розгляду і характеристиці педагогічної преси в різні епохи [17].

В історії педагогіки, починаючи з 60-х років XX століття, розпочалось широке дослідження педагогічних журналів і висвітлення педагогічних проблем у громадсько-політичних виданнях. Спеціальні дослідження присвячені журналам XIX – початку XX ст., а саме: «Вестник воспитания» (З. Полуяктова), «Журнал для воспитания» (І. Нефьодова), «Русская школа» (Л. Литвин), «Основа», «Киевская старина» (Н. Побірченко), «Шлях освіти» (А. Пугач), «Світло», «Вільна українська школа» (А. Невгодовський) [13, 15, 16].

Однак глибокому тематичному вивченню педагогічної журналістики перших років становлення радянської влади в історії педагогіки приділялось недостатньо уваги. Слід зазначити, що педагогічні журнали 20-х років XX століття є одним з визначних і найбільш цікавих явищ у розвитку вітчизняної педагогіки. Так, у навчальному посібнику «Нариси історії українського шкільництва (1905 – 1933)» О. Сухомлинська зазначає, що «протягом раннього періоду радянської історії, відомої як нова економічна політика (НЕП), ...інтелектуальна обстановка була досить розкріпачена. Партійні керівники не планували й не завбачували, якому з суто наукових поглядів

партія надасть переваги, а деякі з них взагалі заперечували можливість надання такої переваги будь-якому з напрямків. Крім того, і це дуже важливо, серед радянських учених і філософів ніколи не було єдиної інтерпретації марксистської філософської науки. Особливо це стосувалося педагогічної науки, майбутній розвиток якої за радянських часів був зовсім не визначений» [14, 121].

У педагогіці 20-х років ХХ ст. настає «нетривалий період коливань і сумнівів» [14], які найбільш об'єктивно і повно представлені на шпальтах періодичних видань того часу.

Саме аналізу педагогічної журналістики періоду НЕПу з проблем статевої освіти й виховання присвячене це дослідження.

Насамперед, слід охарактеризувати соціально-політичні чинники більшовицьких соціостатевих проектів 20-х років.

Вже у 1917-1918 роках жінки були повністю зрівняні у правах з чоловіками у всіх сферах суспільного і особистого життя, включаючи шлюбно-сімейні стосунки. Жінки отримали право вибирати прізвище, місце проживання і громадянський статус. Залучення у виробничу діяльність повинно було гарантувати їм економічну незалежність від чоловіків. Вагітність давала право на оплачувану відпустку. Щоб розвантажити жінок від домашньої праці, держава стала створювати систему ясель, дитячих садків, будинків.

Х з'їзд РКП(б) у березні 1921 року проголосив впровадження нової економічної політики, яка розширила сферу товарно-грошових відносин, змінила методи керівництва промисловістю, сприяла ліквідації неписьменності, збільшувала асигнування на освіту. Роки НЕПу були особливим періодом в історії держави. Ці роки позначені компромісом між потребами життя, об'єктивними законами економічного, політичного і духовного розвитку суспільства, з одного боку, і вимогами більшовицької доктрини комуністичного будівництва – з іншого.

У 1921 р. почалась розробка навчальних програм для нових типів шкіл. Програма з суспільствознавства для шкіл-семирічок включала відомості про сім'ю, рівноправ'я чоловіків і жінок. Частково відповідний матеріал знаходив відображення у програмах з літератури для шкіл II-го ступеня. У 1923-1925 роках науково-педагогічна секція Державної Вченої Ради Наркомпросу видала комплексні навчальні програми, у яких містились установки на моральну підготовку учнів до сімейного життя. Окремі методисти радили висвітлювати статеві питання, питання проституції, шлюбу, материнства і дитинства,

аналізувати почуття, обивательські погляди на сімейно-шлюбні стосунки.

З переходом до НЕПу в суспільстві змінилось ставлення до питань статевих стосунків, сексуальної поведінки людини. У 20-х роках проходить дезорганізація традиційного шлюбно-сімейного укладу, відбувається соціальна емансипація жінок, послаблення інституту шлюбу і сексуальної моралі, різко збільшується кількість абортів, зростає проституція і кількість венеричних захворювань, ведуться суперечки стосовно сексуальності, змінюються стереотипи статевої поведінки.

Більшовики не мали чіткої програми у галузі сексуальної політики. «Статеве питання» було для них чисто економічним й соціально-політичним і практично зводилось до проблеми звільнення жінки і подолання статевої/гендерної нерівності.

У радянському суспільстві виник новий стереотип відносин – фемінний, який передбачав реалізацію у жіночій поведінці активності і самостійності. Він стверджував культурну рівність статей, незважаючи на природній статевий диморфізм.

Радянське законодавство і соціальна політика у питаннях статі, шлюбу і дітонародження в 20-х роках були дуже сміливими і прогресивними, порівняно з іншими країнами. Жінки залучались у сферу виробництва, встановлювалась система квот для жінок як окремої категорії населення, проводились заходи із соціальної підтримки материнства на підприємствах, легалізувались аборти, полегшувалась процедура розлучення, жінка «звільнялась від кухонного рабства» через колективізацію домашньої праці. Жінки залучались до роботи у жіночих відділах при партійних комітетах, які проводили мітинги, виставки, виховні заняття. Але революційне руйнування усталених ідеалів, заперечення фундаментальних принципів і людських цінностей, зокрема релігії, привели до «нової моралі» вседозволеності, безкарності, безвідповідальності, сколихнули найнижчі людські почуття і настрої. Причин для цього було багато: нестабільність життя, економічні труднощі, вимушена рання дорослість підлітків, ранній початок статевого життя.

Багато видатних діячів радянської держави прагнули елементарну статеву розпусту видати за «комунізм у побуті», сформувані так звані «соціалістичні» норми статевих стосунків. Широкого розповсюдження набрали дискусії на тему «вільного кохання». Ці тенденції проявились і у педагогічній науці та педагогічній пресі 20-х років.

На шпальтах періодичних видань висловлювались різні концепції,

теоретичні підходи до питань статевої освіти й виховання педагогів-практиків, теоретиків та політичних діячів держави.

Текстовий аналіз журналів того періоду «Комуністична освіта» (1922-1931), «Молодая гвардия» (1923), «На путях к новой школе» (1922-1932), «Народный учитель» (1924-1931), «Педологический журнал» (1923), «Педология» (1923), «Радянська освіта» (1923-1931), «Радянська школа» (1925-1930), «Шлях освіти» («Путь просвещения») (1922-1930 pp.) з означеної проблеми дозволяє виділити декілька головних позицій.

Перша, соціально-реформаторська позиція представлена працями Н. Крупської, яка вважала, що спільне навчання хлопців і дівчат є позитивним фактором статевого виховання, воно знімає штучне відчуження і сексуальну напругу між статями, гальмує розвиток статевого інстинкту. Соціальну основу формування міжстатевих стосунків (вважаємо гендерних – О.П.) Н. Крупська бачила у встановленні рівноправ'я між жінками та чоловіками. Вона у своїх працях обґрунтовувала необхідність з шкільної парти виховувати у юнаків високоморальне ставлення до жінок. Н. Крупська виступала проти абсолютизування ідей З. Фрейда, проти догматизму в пропаганді фрейдизму. Разом з тим вона відмічала, що деякі ідеї Фрейда мають певне значення для теорії статевого виховання [11].

Друга, ліберальна позиція, була сформульована лідером комуністичного жіночого руху Олександрою Коллонтай, зокрема у статтях «О Драконе и Белой птице», «Дорогу крылатому Эросу!» у журналі «Молодая гвардия» [8, 9]. Олександра Михайлівна у більш ранніх статтях зупинялась на проблемах виховання нової культури подружніх відносин, проблемах взаємодії «приватного» і «публічного» в житті жінки. У статті «Дорогу крылатому Эросу!» О. Коллонтай теоретично обґрунтувала свою концепцію кохання. Вона не заперечувала серйозності любовних стосунків, навпаки, виступала проти «статевого фетишизму» і гедонізму. Гармонічні стосунки між чоловіком і жінкою вона уявляла як любовний союз двох вільних і рівноправних членів трудового колективу, в якому любов між чоловіком і жінкою базується на трьох головних принципах: «1) рівність у взаємних стосунках (без чоловічого домінування і рабського розчинення своєї особистості в любові зі сторони жінки); 2) взаємне признание прав іншого, без претензії володіти безроздільно серцем і душею іншого (почуття власності, культивоване буржуазною культурою); 3) товариська чуйність, уміння прислухатись і зрозуміти роботу душі близької і коханої людини (буржуазна культура вимагала таку чуйність у коханні лише зі сторони жінки)» [8, 123] Коллонтай називала це почуття «любов – товариськість». Вона вважала, що лише у такому вільному і

рівноправному союзи можуть реалізуватись всі потенції людини, як духовні, так і психофізіологічні. Новому виду пристрасті-потягу вона дає досить поетичну назву – «крилатий Ерос», маючи на увазі одухотворене і надихаюче почуття любові. На думку О. Коллонтай, завдання радянської ідеології полягає у трансформації статевого почуття на почуття товариської солідарності між статями. При цьому сексуальні потреби особистості мають повністю підпорядковуватися потребам колективу.

О. Коллонтай також намітила шляхи втілення своєї концепції у життя. Вона вважала, що «жінвідділи на місцях повинні увійти у стосунки з наркомпросами, щоб просунути питання про правильну постановку в школах статевого виховання. Крім того, варто проводити низку бесід і лекцій науково-соціологічного чи науково-гігієнічного характеру з питань шлюбу, сім'ї, історії форм спілкування між статями, залежності цих форм і самої статевої моралі від приватно-господарських економічних основ» [8, 118]. Саме через жінвідділи, на її думку, жінки повинні були вчитись соціалістичним способам вирішення проблем догляду за дітьми, праці, домашнього господарства, сексуальних стосунків.

Третя, догматична і жорстка позиція представлена у працях Арона Борисовича Залкінда «Половое воспитание», «12 половых заповедей победившего пролетариата», «Половой вопрос с коммунистической точки зрения» у журналі «На путях к новой школе» [6]. Лікар-психотерапевт за освітою, спочатку активний психоаналітик, а пізніше – противник фрейдизму, один з основоположників педології, А. Залкінд визнавав наявність у людини біологічного статевого потягу, але одночасно він пропонував повністю підпорядкувати сексуальність класовим інтересам пролетаріату.

А.Б. Залкінд один з перших у радянській педагогіці обґрунтував необхідність статево-рольового підходу до виховання з метою формування у дітей статевої стереотипності поведінки і взаємовідносин між статями в суспільному та особистому житті. Він зазначав, що «статеве питання для людства ніколи не було чисто біологічним питанням... Статеве питання завжди було питанням соціальним, класовим» [6, 47].

Досліджуючи статеву проблему, Арон Борисович визначив норми сексуальної поведінки, які б дозволили «служити, а не шкодити пролетарській революції». Людина повинна бути «діалектичним матеріалістом, колективістом, активістом, організованою. Ось головні чотири стовпи, головні заповіді, головні норми пролетарської революційної поведінки, слідуючи яким, революційна молодь ніколи не зіб'ється з шляху, завжди розв'яже саме складне і заплутане у своїй поведінці, – у тому числі розв'яже і статеву свою

плутанину» [6, 55-56].

А. Залкінд вважав необхідним проводити статеву просвіту молоді у процесі вивчення природи і суспільства для стійкого засвоєння знань статевої сфери в єдиному процесі навчання. Він вважав, що статеве виховання не може проходити відірвано від загальної навчально-виховної роботи, воно повинно пронизувати усі рівні педагогічного процесу. Статевий фактор повинний враховуватися у вихованні дітей будь-якого віку. Статеве виховання молоді, на думку вченого, доцільно довірити педагогам, які пройшли спеціальну підготовку. Через загальнолюдське виховання, в першу чергу в сім'ї, пізніше у школі, здійснюється статево-рольова соціалізація, причому роль стихійних впливів має бути обмежена. А. Залкінд стверджував, що «правильне статеве виховання зможе придушити раннє, непотрібне статеве збудження. Все сублімується, тобто та енергія, яка раніше йшла на статеві прояви, підніметься у своїх якостях, перетвориться у творчу енергію,...яка так необхідна революційному пролетаріату» [6, 56]. Теоретик комуністичного виховання велику роль у процесі статевого виховання відводив молодіжним комуністичним організаціям: «Розвиваючи з ранніх років революційні ідеали, наукову гостроту, товариський дух, бойовий героїзм, організованість, рівність у стосунках статей, закаляючи підростаючий організм фізичними вправами, – молода комуністична організація...візьме під свій контроль статеве життя юних будівників революції, оздоровить, організує, виправить його» [6, 57]. А. Залкінд абсолютизував роль середовища у вихованні, зокрема, й статево.

Четвертий, культурно-антропоцентричний напрям представлений працями М.М. Рубінштейна, К.П. Веселовської, Б.Є. Райкова, Д.І. Азбукіна І.А. Арямова. Вони вважали, що для цілісного розвитку особистості стимулом може бути лише те суспільство, яке дає можливість розвивати вроджені здібності й якості. І. Арямов на сторінках журналу «На путях к новой школе» зазначав, що проблема статевого виховання – одна з найскладніших у педагогічній практиці. Для успішного вирішення цієї проблеми автор запропонував такі способи статевого виховання:

«1. Вміле ознайомлення з процесом розмноження і запліднення в еволюційному ракурсі... відповідно до вікових, індивідуальних, нервово-психічних особливостей дитини, її розвитку і рівня знань.

2. Визначення смислу і призначення статевого кохання (розмноження), визнання шкідливим для організму раннього початку статевого життя...

3. Спільне виховання хлопчиків і дівчаток, починаючи з дошкільного віку, завдяки чому діти звикають дивитись одне на одне як на товаришів,

незалежно від статі, і сексуальність втрачає свій інтерес «забороненого» і привабливого.

4. Велике значення має вмiле відволікання уваги дітей від порнографічної і сексуальної літератури, так як така література зосереджує увагу молоді на сексуальному і робить його привабливим.

5. Величезне значення має вмiле використання сексуальної енергії в інших цілях – сублімація. Сюди відноситься вірно організована цікава праця, фізична або розумова. Праця, діяльність, яка захопила особистість, використовує накопичену сексуальну енергію і є могутнім засобом статевого виховання..., цікава робота не дає можливості розвиватися передчасно або надміру сексуальності.

6. Дотримання гігієнічних норм і правил щодо статевих органів попереджує подразнення цих органів, що викликає статеве збудження» [3, 46].

У березневому номері «Педологического журнала» за 1923 р. (саме в журналах за цей рік знаходимо найбільшу кількість матеріалів, присвячених гендерній проблематиці) відомий педолог Д. Азбукін у статті «Психология школьников в начале Октябрьской революции» аналізував результати перших п'яти років спільного навчання хлопців і дівчат у радянській школі. Він зазначав, що спільне навчання дає рівні права і можливості хлопцям і дівчатам, дає більше знань дівчатам, тому що діти вчаться за єдиною програмою. Д. Азбукін вважав, що статеве виховання разом із статевою просвітою мають ввести сексуальність у межі біологічної потреби. Однак зауважував, що змішана школа неоднозначно оцінюється самими учнями. Три чверті опитаних ним школярів висловились проти спільного навчання, вони зазначали, що у роздільних школах було менше пліток, флірту, хлопчики не соромились «противних дівчат, а дівчатам не приходилось терпіти образи від противних хлопців» [1, 70].

Наступний, соціально-раціоналістичний напрям представлений працями П.П. Блонського та А.Г. Калашнікова.

П.П. Блонський критикував погляди вчених, які вважали дитину істотою, що абсолютно позбавлена сексуальності, і тих, хто вбачав у дитині потенційного еротомана. Він дав наукову інтерпретацію питанням сексуального переживання хлопчиків і дівчаток різного віку, впливу цих переживань на статеве життя в зрілому віці, особливостям статевого дозрівання, психології кохання, організації здорового оточуючого середовища для дитини. Основними засобами статевого виховання П.П. Блонський називав: усунення всього, що подразнює нервові центри, розвиток моторного

контролю, розвиток соціального контролю, розвиток розсудливого контролю, сублимація, концентрація уваги на інтелектуальній, суспільній чи технічній праці, боротьба зі шкідливими звичками [4].

А.Г. Калашніков на сторінках журналу «Народный учитель» зазначав, що соціально-економічні умови ставлять цілі і визначають зміст педагогічного процесу, а біологія дає раціонально поставлену техніку їх виконання. «...поставити цілі виховання і визначити зміст, за допомогою якого вони досягаються, цього ще недостатньо для того, щоб спроектувати весь педагогічний процес в цілому, в його динаміці. Тут-то і повинна прийти на допомогу біологія, яка вказує, що і в якій кількості і для якого віку з пропонованого змісту можна взяти, і як краще всього це проробити» [7, 23]. А. Калашніков вважав виховання, в тому числі й статеве, соціально-біологічним процесом. А всю техніку педагогічного процесу, всю методику розглядав у біологічному аспекті.

Як бачимо, у багатьох публікаціях видне місце займає теорія сублимації, запозичена з психоаналітичної концепції З. Фрейда. Фактично педологи рекомендують так організувати дитяче життя, щоб статева енергія переключалась на інші види діяльності, при цьому критикують З. Фрейда і пропагують ідею соціального домінування у статевому вихованні.

У роки Непу на базі цих протилежних напрямів розвивались різноманітні теорії «крилатого» та «безкрилого» Еросу. Теорії «крилатого Еросу» захищали кохання і виходили з поглядів О. Коллонтай, теорії «безкрилого Еросу» базувались на анархістських позиціях, заперечували шлюб, сім'ю і кохання. На сторінках журналу «Молодая гвардия» після вищезгадуваної статті О. Коллонтай виникла дискусія про статеву мораль. Вже у наступному номері журналу з'явилась стаття Б. Арватова «Гражд. Ахматова и тов. Коллонтай» [2] та стаття І. Лінна «Эрос из Рогожско-Симоновского района» [12]. Представники теорій «безкрилого Еросу» заперечували індивідуальний характер статевого кохання, його психологію і вважали, що для шлюбу і сім'ї достатньо фізіологічної і політичної спільності подружжя. Так, зокрема Б. Арватов звинувачував О. Коллонтай у пропаганді «нової «пролетарської» моралі, – феміністичного суб'єктивізму, з яким давно потрібно покінчити» [2, 148.]. Він вимагав «просто заборонити всілякі розмови з цього питання (інтимні особистісні теми), допускаючи лише строго наукове дослідницьке обговорення і висвітлення» [2, 149]. І. Лінн, критикуючи позицію О. Коллонтай, описував пролетарську любов робочої молоді. Головне, на його думку, те, що пролетарські стосунки будуються серед молодих людей «одного соціального каменю...і їм чужий той крилатий ерос.

Їх взаємовідносини набагато простіші...без всяких недомовленостей і без всяких мудрувань – біологічне задоволення дає йому його дівчина. Він, робочий хлопець, не біжить в притон за безкрилим еросом, дівчина є не тільки його біологічним зв'язком, він завжди з нею. Без неї він не йде ні в кінематограф, ні на балешник, ні на збори молоді. І це дуже добре, вона його розуміє, як і він її. Ось саме ці прості, безхитрісні взаємовідносини і ставлять пролетарську молодь вище і зовсім окремо від тієї буржуазної молоді, яка закушує свій крилатий ерос на Трубній площі» [12, 153]. Звинувачуючи О. Коллонтай у пропаганді буржуазного кохання, автор рекламував нові любовні пролетарські стосунки і робить досить тенденційні висновки: «Ми знаємо, що чим комсомолка тримає себе менш натягнуто, чим менше вона демонструє свої статеві відмінності – тим простіше і приязніше до неї ставляться хлопці, і ніколи ми не побачимо, щоб до такої дівчини існувало ставлення, як до жінки. Це абсолютно непомітно» [12, 154].

У рубриці «З педагогічного досвіду» журналу «На путях к новій школі» друкувались матеріали вчителів-практиків. Так, у січневому номері за 1923 рік, поміщена стаття А. Гансона «Релігія, мораль и половой вопрос у детей и юношества». Автор розповідав, що під час бесіди з питань статевих стосунків з великою аудиторією підлітків 14-17 років, він виявив, що «підлітки цілком свідомо і позитивно ставляться до окремих сторін спільного навчання і виховання, хоча немало й сваряться. Мова йшла про різницю між статями, про їх призначення в природі, про необхідність статевої помірності до певного віку, про погану спадковість, про шкоду спиртних напоїв і паління, про статеві хвороби. Спокійне, врівноважене і вдумливе ставлення підлітків до цих питань пояснюється соціально-здоровим середовищем і нормальним життям із зміною розумової і фізичної праці, іграми на свіжому повітрі і відсутністю штучних збудників типу кінематографу» [5, 80.]

Педолог Фортунатов Г.А. на сторінках журналу «Педология» звертав увагу на наявність у спільній радянській школі в перші післяреволюційні роки яскраво вираженого статевого диморфізму, який супроводжувався відторгненням протилежної статі. З особливою силою це проявлялось у дівчаток, які об'єднувались у вільні клуби, гуртки виключно жіночі, без участі хлопців. Це була, на його думку, форма протесту проти змішаної школи. При вільному виборі групи під час колективної роботи за Дальтон-планом дівчата неодмінно групувались з дівчатами. Об'єднання з хлопцями переживалось деякими дівчатами, особливо у сільських школах, досить важко. Хлопчики, в свою чергу, часто визнавали, що вони не об'єднуються з дівчатами, побоюючись глузувань зі сторони товаришів. Спілкування в школі, ігри на перервах, сидіння за партами в класі – все проходило роздільно, за статтю. За

одну парту хлопчиків садили до дівчаток у вигляді покарання. Таким чином процес становлення системи спільного навчання і виховання проходив досить важко [18].

М.В. Крупеніна, одна з керівників Інституту методів шкільної роботи, продовжуючи дискусію з приводу завдань і змісту виховання, зокрема статевого, зазначала, що у середовищі підлітків у 20-тих роках постійно домінувала статева обособленість і корпоративність, причому проявлялась інколи у досить різких формах. Так, вона приводить приклади: «в одній із московських шкіл значна частина учнів оголосила бойкот дівчаткам, котрі приходять до школи без манікюру, в іншій школі хлопчики розробляли план провалу кандидатів від дівчат на виборах шкільного самоуправління [10, 65].

Проведений аналіз педагогічної преси дозволяє стверджувати, що, хоча на той час була відсутня єдина і чітка концепція статевої освіти і виховання, не були визначені зміст і функції предмету статевого виховання у школі, методи його здійснення, у педагогіці 20-х років ХХ ст. прослідковуються такі спільні моменти:

- моральному аспекту проблеми статевої освіти й виховання належна увага не приділялась;
- у зв'язку з тим, що ініціаторами більшості дискусій з питань статевого виховання були прихильники фрейдизму, статево виховання зводилось до вузької просвіти молоді;
- у більшості праць не ставилось питання про професійну підготовку спеціалістів, здатних здійснити статево виховання шкільної молоді.

Таким чином текстовий аналіз радянської педагогічної преси періоду НЕПу (1921-1929 рр.) свідчить, що проблема статевої (гендерної) освіти і виховання особливо широко висвітлювалася на шпальтах журналів «Молодая гвардия», «На путях к новой школе», «Народный учитель». Питання шлюбу, сім'ї, відносин між статями, сексуальності були винесені на відкриту публічну дискусію, яка сприяла формуванню більшовицького гендерного порядку. Однак у 1928-1929 роках почалось згортання НЕПу. Листопадовий (1929) пленум ЦК ВКП(б) фактично відмовився від нової економічної політики. Країна вступила у довгу смугу єдиновладдя Й. Сталіна, що в питаннях статі характеризувалась торжеством тоталітаризму, курсом на укріплення шлюбу і сім'ї командно-адміністративними методами, встановленням тотального контролю над особистістю, запереченням і придушенням сексуальності, ліквідацією сексуальної культури. Аналіз цього періоду розвитку гендерної освіти і виховання може бути предметом подальших наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азбуки Д. Психология школьников в начале Октябрьской революции // Педологический журнал. – 1923. – № 3. – С. 67-75.
2. Арбатов Б. Гражд. Ахматова и тов. Коллонтай // Молодая гвардия. – 1923. – № 4-5. – С. 147-151.
3. Арямов И.А. Половой вопрос в естественно-историческом освещении // На путях к новой школе. – 1924. – № 6. – С. 40-46.
4. Блонский П.П. Отношение между полами // Избр. пед. произв. – М.: АПН, 1961. – С. 521-524.
5. Гансон А. Религия, мораль и половой вопрос у детей и юношества // На путях к новой школе. – 1923. – № 1. – С. 77-82.
6. Залкинд А.Б. Половой вопрос с коммунистической точки зрения // На путях к новой школе. – 1924. – № 6. – С. 45-57.
7. Калашников А.Г. Социальный и биологический факторы в советской системе воспитания // Народный учитель. – 1926. – № 2. – С. 20-24.
8. Коллонтай А. Дорогу крылатому Эросу! // Молодая гвардия. – 1923. – № 3. – С. 111-124.
9. Коллонтай А. О Драконе и Белой птице // Молодая гвардия. – 1923. – № 2. – С. 139-146.
10. Крупенина М.В. О самоорганизации учащихся // На путях к новой школе. – 1928. – № 4. – С. 62-69.
11. Крупская Н.К. Производительность труда работницы // На путях к новой школе. – 1924. – № 9. – С. 3-5.
12. Линн И. Эрос из Рогожско-Симоновского района // Молодая гвардия. – 1923. – № 4-5. – С. 152-155.
13. Литвин Л.Н. Журнал «Русская школа» (1890 – 1917 гг.) о народном образовании, обучении и воспитании. – Автореф. ... канд.пед.наук. – 13.00.01. – Москва, 1975. – 29 с.
14. Нариси історії українського шкільництва. 1905 – 1933: Навч. посібник / О. Сухомлинська та ін. – К.: Заповіт, 1996. – 304 с.
15. Побірченко Н. Проблеми освіти на сторінках часопису «Киевская старина» (1882 – 1906). – К.: Науковий світ, 2000. – 91 с.
16. Подставкіна А. Часопис «Шлях освіти» у професійному становленні вчителя // Рідна школа. – 2002. – № 5. – С. 69-71.
17. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.): нариси / Редколегія: М.Д. Ярмаченко, Н.П. Калениченко та ін. – К.: Рад. шк., 1991. – 384 с.
18. Фортунатов Г.А. Свободно возникающие сообщества подростков // Педология. – 1929. – № 4. – С. 530-537.